

In Memoriam



ANGELĖ VYŠNIAUSKAITĖ
(1919 05 15 – 2006 07 09)

Lietuvos etnologų bendruomenė patyrė skaudžią netektį: 2006 m. liepos 9-ąją, eidama 88-uosius metus, mirė viena iškiliausių lietuvių tradicinės kultūros tyrinėtojų ir aktyviausia jos propaguotoja bei populiarioja, habilituota daktarė, VDU profesorė, Lietuvių katalikų mokslo akademijos akademikė, valstybinės Jono Basanavičiaus premijos laureatė Angelė Vyšniauskaitė. Jos netikėtas išėjimas mums atrodo lyg koks neteisybės ženklas ar nelaimingas atsitikimas, nes dar pavasarį ją matėme darbingą ir gerai nusiteikusią. Jau prieš keliolika metų formaliai išėjusi iš Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus, ji ir toliau visą laiką buvo šalia mūsų: be Profesorės neapsieidavo nė viena tradicinės kultūros konferencija ar kitas etnokultūrininkų organizuotas renginys. Pastaraisiais metais ypač aktyvi buvo visuomeninėje veikloje. Mėgo nusiskusti, kad išėjusi į „užtarnautą poilsį“ laisvo laiko turi dar mažiau negu dirbdama institute.

Nors Profesorė nugyveno ilgą turiningą gyvenimą ir parašė daug išliekamąją

vertę turinčių darbų, jos biografija kol kas šykščiai nušviesta tik enciklopedijose ir jos darbų bibliografijose. Jos asmenybė ir jos nueitas kelias verti plačios biografinės apybraižos. Tad tebus atlaidus skaitytojas ir šių eilučių autoriui dėl kurio nors galimo netikslumo, nes nueitą beveik devynių dešimtmečių ryškios asmenybės kelią nuosekliai ir nesuklydus surikiuoti būtų nelengvas uždavinys ir jos atminimui skirtame rašinyje.

A. Vyšniauskaitės kelias į etnologiją nebuvo tiesus, tačiau humanitarinė veikla gana anksti atsiskleidė kaip jos pašaukimas. Veikiausiai tam reikšmės turėjo vaikystės aplinka – Profesorės gimtasis Skriaudžių bažnytkaimis niekada nestokojo šviesių, kultūrinei veiklai atsidadusių žmonių. Nebuvo tamsuoliai ir būsimosios etnologės tėvai ūkininkai. Pažiūrų, vertybinių orientacijų ir estetinių skonių brandai neabejotinai reikšmės turėjo ir vaikystėje bei ankstyvoje jaunystėje ją ugdžiusios mokyklos: Sintautų pradinė, Šakių ir Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijos. Pastarąją baigu-

si, 1939 m. įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą studijuoti literatūrą. Antrojo pasaulinio karo metais universitetą perkėlus į Vilnių, studijas tęsė šiame mieste. Gyvenant toliau nuo tėvų ir artimų giminaičių, nepažįstamame mieste, be to, karo sąlygomis, opus tapo pragyvenimo klausimas, todėl darbšti studentė dar studijuodama išdarbino Vilniaus vaikų namuose auklėtoja. 1943 m. naciams uždarius universitetą, studijas jame tęsė nelegaliai, V. Mykolaičio-Putino vadovaujama parašė ir apgynė diplominių darbų „Gamtos pradai V. Krėvės kūryboje“. Gavo VDU Didžiuoju antspaudu patvirtintą diplomą. Tačiau grįžusi sovietinė valdžia turimo diplomo nepripažino, veikiausiai todėl ji negalėjo nei dėstyti literatūros, nei dirbti mokslinio darbo. Keleris metus darbavosi leidykloje, o nuo 1948 m. pradėjo dirbti Mokslų akademijos Istorijos institute redaktorės bibliografinės pareigose. Norint patvirtinti turimą kvalifikaciją, reikėjo įgyti sovietinį aukštojo mokslo diplomą. Teko Vilniaus valstybiniame pedagoginiame institute perlaikyti apie 40 įvairių disciplinų egzaminus, o po to eksterneu laikyti valstybinius. Pagaliau, įveikusi visas kliūtis ir tapusi moksline bendradarbe, pasinėrė į lietuvių šeimos tyrinėjimus. A. Vyšniauskaitė buvo antroji po V. Miliaus lietuvių tradicinės kultūros tyrinėtoja, sovietiniu laikotarpiu įgijusi etnologijos srityje mokslinį laipsnį – 1955 m. Maskvoje apgynė kandidatinę disertaciją tema „Lietuvių kolūkiečių šeimos buitis“. Viename spaudai duotame interviu Profesorė aiškino, kad disertacijos pavadinimas buvo formalus, nes renkant medžiagą disertacijai, kolūkiečių dar nebuvo daug, o ir apie jų buitį bruožus dar nebuvo galima kalbėti. Todėl tokių budrius ideologus tenkinantį disertacijos pavadinimą padėjęs suformuluoti vadovas profesorius P. Kušneris pats skatino darbe daugiau

sia dėmesio skirti lietuvių tradicinės šeimos apeigoms ir papročiams.

Vertinant šios iškilios etnologės nueitą mokslinį kelią, nedvejojant galima sakyti, kad nuo 1948 iki 1993 metų dirbdama Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriuje, padarė tiek, kiek tikrai ne kiekvienas pajėgtų padaryti. Ji yra 11 monografių autorė ir bendraautorė, daugiau kaip 700 įvairių mokslinių bei mokslo populiarinimo publikacijų autorė, daugybės mokslo veikalų atsakingoji redaktorė, sudarytoja, recenzentė, buvo disertacijų oponentė.

A. Vyšniauskaitės mokslinio akiračio platumą labiausiai patvirtina svarbiausių jos autorinių darbų įvairovė. 1962 m. kandidatines disertacijos pagrindu parengtas darbas „Lietuvos valstiečių šeimos buitis“ buvo paskelbtas SSRS MA N. Miklucho-Maklajaus instituto „Darbų“ 77-ame tome, o 1965 m. tas pats darbas išverstas į anglų kalbą ir atspausdintas JAV leidinyje *Soviet Anthropology and Archeology*. Ji yra 1964 m. išėjusio veikalo *Lietuvių etnografijos bruožai* dvasinės kultūros dalies autorė ir atsakingoji redaktorė. Tais pačiais metais „Pasaulio tautų“ serijoje rusų kalba atspausdinta jos studija „Lietuviai“, 1967 m. pasirodė monografija *Lietuvių šeimos tradicijos*, 1977 m. – *Valstiečių linininkystė ir transportas* (bendraautorė), 1981 m. – *Šiuolaikinis Suvalkijos kaimas* (bendraautorė), 1985 m. – *Šiuolaikinis Žemaitijos kaimas* (bendraautorė), 1993 m. – *Mūsų metai ir šventės*, 1994 m. – *Lietuviai istorijos šaltiniuose*, 1995 m. – *Lietuvių šeima ir papročiai* (bendraautorė), 1999 m. – *Lietuvio namai*. Kartu su V. Miliumi A. Vyšniauskaitei teko didžiausias darbo krūvis išgryninant lietuvių tradicinės kultūros atspindėjimo viziją *Pabaltijo istoriniame etnografiniame atlase* ir rengiant spaudai šio atlaso I-ojo tomo lietuviškąją dalį (išėjo 1985 m.).

Plačius A. Vyšniauskaitės mokslinius interesus rodo ir tai, kad atkūrus Lietuvos

valstybę, kai Lietuvos etnologai įgijo teisę be Maskvos palaiminimo spręsti, kas gali tapti habilituotu daktaru, ir teisę Vilniuje ginti ir pasitvirtinti visas disertacijas, Profesorėi teko net dvejojti, iš kurios temos jai gintis habilitacinį darbą. Buvo pajėgi tai padaryti net pagal kelias temas. Pasirinko linininkystės papročius ir inventorių, nes tai, matyt, buvo jai brangi tema, kaip sunkios vaikystės prisiminimas.

Profesorė beveik dvidešimt metų vadovavo Etnologijos padaliniiui Lietuvos istorijos institute, buvo keliolikos mokslo daktarų disertacijų vadovė, kelių mokslinių leidinių redkolegijų, Vilniaus miesto savivaldybės Pavadinimų suteikimo komisijos narė, ilgą laiką buvo Etninės kultūros globos tarybos prie LR Seimo narė ir ekspertė, dokumentinių filmų „Senovės kupiškėnų vestuvės“, „Vakar ir visados“, „Žolės šaknys“ bei Lietuvos nacionalinio muziejaus konsultantė. Sunku nesuklysti vardinant visuomenines organizacijas ir sambūrius, kurių veikloje reikėsi Profesorė. Bene ryškiausią pėdsaką ji paliko Kraštotyros, Lietuvai pagražinti, Tėviškės pažinimo, „Ethos“ draugijų, Karaliaus Mindaugo kolegijų veikloje. Jos nuopelnus mokslui Lietuvos valstybė įvertino Gedimino IV laipsnio ordinu.

Reikia didesnio aiškumo ir pasitaikančioms jos mokslinės veiklos sovietmečiu interpretacijoms, nes kaip tik tuo metu, kai ji vadovavo Etnografijos skyriui, jos darbą *Lietuvių šeimos tradicijos* gana griežtai kritikavo kai kurie lietuvių išeivijos atstovai. Kad buvo užsipuolama neįsigilinus į esamą padėtį, galime spręsti ir pagal tai, kad po to, kai A. Vyšniauskaitė jau nevadovavo Etnografijos skyriui, jo veikla dar mažiau tenkino išeivijos lūkesčius. Ir vadovai čia buvo niekuo dėti: skyriaus mokslinę kryptį formavo ne skyrių vedėjai, juo labiau – ne moksliniai bendradarbiai. Kita vertus, Lietuvoje ši etnologė neturėjo moks-

linės karjeros perspektyvų, nes nepriklausė komunistų partijai. Todėl ir šiandien keistai atrodo pasitaikantys mėginimai sumenkinti sovietmečiu dirbusių etnologų darbus, nes tuo metu A. Vyšniauskaitė ir jos vadovaujami etnologai (beje, ir kiti humanitarai) turėjo labai nedidelį pasirinkimą. Viena vertus, jie galėjo eiti į tam tikrus kompromisus ir, tuo pasinaudoję, surinkti ir užfiksuoti daugybę į nebūtį pasitraukiančių mūsų tradicinės kultūros reiškinijų, išleisti turinčių išliekamąją vertę mokslo darbų. Jie taip ir padarė. Bet galėjo jie kompromisų nedaryti, marksizmo „klasikais“ nesiremti, jų necituoti, ir būtų buvę išvaikyti, o etnologijos „mokslą“ tokiu atveju būtų „vystęs“ koks nors vienas žmogelis tuometiniame Socialistinės visuomenės istorijos skyriuje, kaip kad panašiai įvyko Estijoje. Todėl nebus per drąsu pasakyti, kad ne vienas kuris atskiras mokslinis veikalas ir netgi ne jų visuma, o Etnografijos skyriaus išsaugojimas kritišku laikotarpiu yra ryškiausias švietalas profesorės A. Vyšniauskaitės mokslinėje biografijoje.

1993 m. „Liaudies kultūros“ žurnalo ketvirtajame numeryje pristatydamas visuomenei jau habilituotą daktarę Angelę Vyšniauskaitę, žurnalistas L. Giedraitis rašė: „Etninės kultūros „neprietelių“ mūsų Lietuva niekada nestokojo, ir etnografo darbas visada buvo artimas pasiaukojimui... Mokslinės tiriamosios medžiagos, pakankamos habilituoto daktaro laipsniui įgyti, būta jau prieš 10–15 metų, bet autorei tebuvo primenama: „Dirbk ir tylėk“. Darbščiam žmogui tai, pasirodo, laiminga užuomina. „Aš ir dirbau, – sako, – dirbau ir nieko neprašiau...“

Prasidėjus chruščioviniam „atlydžiui“, A. Vyšniauskaitė viena iš pirmųjų pakėlė balsą prieš buvusio Vilniaus krašto lenkinimą. 1957 m. kartu su Vaciu Miliumi, remdamiesi ankstesnių etnografinių ekspedi-

cijų metu surinkta medžiaga apie lietuviškų mokyklų naikinimą konkrečiose Vilniaus krašto vietovėse ir surašę tai raštu, įteikė raštą tuometiniam Lietuvos SSR MA viceprezidentui J. Žiugždai, kuris savo ruožtu šiuos duomenis perdavė tuometiniam švietimo ministrui M. Gedvilui. Yra žinoma, kad A. Vyšniauskaitės, V. Miliaus bei Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslinių bendradarbių surinktais duomenimis apie nepagrįstą lietuviškų mokyklų uždarinėjimą Vilniaus krašte pasinaudojo ir rašytojas A. Žukauskas-Vienuoelis, 1956 m. LSSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje pasakęs visą Lietuvą sudrebinusią kaltinamąją kalbą dėl Vilnijos lenkinimo.

Profesorė gerai valdė plunksną, rašydama mokėjo subtiliai ir spalvingai perteikti lietuvių valstiečio pasaulėjautą, laiko tėkmės ir gamtos kalendoriaus kaitos refleksijas liaudies sąmonėje. Tai ypač ryškiai matome jos knygose *Mūsų metai ir šventės*, *Lietuvio namai*, daugelyje populiarių straipsnių, atspausdintų įvairiuose Lietuvos laikraščiuose per pastaruosius du

dešimtmečius. Ryškus buvo jos daugeliui suvalkiečių būdingas lipšnumas, susilaikymas nuo storžieviškų įgėlimų kitam žmogui, nors kartais ir turėjo tam pagrindo. Gyvenimas jai pačiai nepašykštėjo įvairių sunkių išbandymų, vargo ir skriaudų. Bet netgi užkopusi į mokslo Olimpą, netapo išdidi ir abejinga kitų rūpesčiams ir bėdoms. Tiesa, jautriai išgyveno kai kurių jaunesniųjų kolegų, kuriems buvo padėjusi, nedėkingumą ir aroganciją, kai pastarieji jau tvirtai stovėjo ant kojų. Visi, kurie bendravo su Profesore, yra jautę jos skatinantį ir padrąsinantį žodį, žinojo, kad sunkiais atvejais galima ja pasiremti ir ne kartą tokios pagalbos iš jos yra sulaukę. Todėl ne atlikdami prievolę, bet jausdami pagarbą gausiai susirinkę etnokultūrininkai padėjo Profesore į smėlio kalnelį jos gimtuosiuose Skriaudžiuose. Vaiskią liepos dieną tarytum pati Gamta bylojo: atsisveikiname su skaidrios sielos ir giedrios šypsenos bendradarbe ir mokytoja. Tokia ji pasiliks mūsų atmintyje.

Petras Kalnias